

УДК 371.213.212.874
DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.83.16>

А. І. Погоріла

кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри практики англійської мови
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ (90-ті рр. ХХ СТОЛІТТЯ)

90-ті роки ХХ століття ознаменувались не лише зміною державного устрою, але й низкою соціальних та світоглядних змін. Тогочасний стан освіти визначали два основні чинники: перехідний період розвитку українського суспільства і системна криза в ньому. Перехідний період зумовив творення нових форм, методів і засобів навчання. Системна криза (соціальна, і особливо фінансова) гальмувала розвиток нововведень у освітній справі. Відбулася переорієнтація цінностей і ставлення до учня як активного учасника навчального та виховного процесів. Відійшов у минуле суб'єкт-об'єктний підхід до учня (в якому учень мав пасивну роль та повністю підпорядковувався вчителю). У навчальному процесі запанували суб'єкт-суб'єктні взаємини між учнем та вчителем, у якому учень виступав як активний учасник навчального процесу. Нагальним стало окреслення особистості учня здатного бути відповідальним за свої знання та розвиток. Перед школою постало нове завдання формування нової людини, спроможної не лише нестандартно мислити, а й активно діяти у складних ситуаціях, і приймати правильні рішення. У статті окресленні погляди та розробки видатних психологів та педагогів того часу, зокрема І.Беха, О. Вишневського, В. Моляко. Автори детально вивчили питання сутності творчого потенціалу учня, структуру його особистості, а також шляхи розвитку їх творчої особистості. Затверджувались початкові програми, концепції, в яких дедалі більшу увагу було зосереджено на формуванні творчої особистості. Розширювались мережі шкіл, у яких створювались класи з поглибленим вивченням предметів. Створювались ліцеї, гімназії, колеґіуми з метою всебічного та творчого розвитку учня. В період 90-х років значна увага приділялась позаурочній діяльності учнів, а саме гурткам та факультативам, де учні мали змогу розкрити свій творчий потенціал, розвинути здібності та набутти нових навиків. Не зважаючи на тогочасні труднощі, формування творчої особистості учня було однією з важливих проблем, що розроблялися тогочасною психолого-педагогічною наукою.

Ключові слова: *творча особистість, учень, педагогічний інструментарій, формування, розвиток.*

Постановка проблеми. Система шкільної освіти на початку 90-х рр. опинилася у критичному становищі. Її характерними рисами стали деформація цільового спрямування, принципів, змісту освіти, недостатня якість навчання і виховання, зацентралізованість управління освітнім процесом, його одноманітність, відсутність належної мотивації творчої та ініціативної педагогічної діяльності. Як культуруотворюючому інституту освітній системі бракувало демократизму, гуманізму, національного духу. Потребувало істотного удосконалення навчально-методичне забезпечення педагогічного процесу. Основним його недоліком була безальтернативність, слабка орієнтація на задоволення індивідуальних запитів, інтересів і нахилів учнів. На низькому рівні залишалося й формування високої загальної і професійної культури вчителя, його готовності до педагогічної творчості. Використовувалися переважно репродуктивні підходи в навчальному процесі, повільно запроваджувалися нові форми і методи навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

І. Бех досліджував фактори, що сприяли вихо-

ванню особистості, а, сприяли формуванню самостійної творчої особистості. О. Вишневський окреслив новий тип взаємин між учнем та вчителем, який ґрунтувався на суб'єкт – суб'єкт відносинах та розглядав учня як свідомого та активного учасника навчального процесу, який педагог окреслив терміном «едукація». Здійснивши дослідження у галузі психології та педагогіки, В. Моляко розробив концепцію виховання творчої особистості.

Зміни в освітньому процесі та новий особистісний підхід до розвитку учня були у центрі уваги тогочасної освіти, а тому потребують детального вивчення та аналізу та, водночас, окреслюють актуальність нашого дослідження.

Мета статті – розкрити та висвітлити погляди та діяльність педагогів щодо педагогічного інструментарію формування творчої особистості учнів у 90-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям Україною незалежності відбулася переорієнтація з марксистсько-ленінської ідеології на державницьку, було відкинуто комуністичні ціннісні суспільні пріоритети й почався пошук нових, які відповідали б потребам та соціальному замовленню

демократичного суспільства. Як зазначав І. Бех, соціальна ситуація не сприяла формуванню вихованої особистості. Адже відтворювався тип особистості з нижчою формою поведінки, яка забезпечувала лише практичні інтереси, пов'язані з власною вигодою, користю та з пристосуванням до конкретної ситуації. При цьому основним недоліком виховної практики, на думку вченого, є її зорієнтованість на різні форми зовнішнього підкріплення. «Виховний вплив будується за стимул-реактивною системою, коли виробляється умовний зв'язок між зовнішнім впливом (різними видами заохочення і покарання) і потрібним способом поведінки» [2, с. 41]. Очевидно, що така виховна практика не сприяла формуванню самостійної творчої особистості. Навпаки, формувалася особистість, здатна діяти за шаблоном та відповідати на конкретний зовнішній стимул очікуваною поведінкою.

Саме тому перед вітчизняною освітою постало завдання удосконалення змісту загальноосвітньої підготовки, а саме: оновлення програмно-методичного комплексу; забезпечення диференціації та різнорівневого підходу до викладання шкільних дисциплін; скорочення обов'язкового навантаження на учнів; розширення шкільного компоненту освіти; введення додаткових спецкурсів, факультативів, курсів за вибором учнів, ширше запровадження профільного навчання тощо.

Більше того глобально-історична переорієнтація суспільства на нову систему вартостей докорінно змінює й підходи до проблем навчання та виховання. Вони характеризуються, як зазначив О. Вишневський, переходом: від віри в комуністичну ідею до віри в Абсолют Добра; від патріотизму на імперській основі до патріотизму на основі Української ідеї; від гасел про щастя людства до любові до ближнього; від презирливого ставлення до власності до трактування її як основи свободи; від інтелектуального та матеріального споживачтва до самовідповідальності й підприємливості; від рабської слухняності щодо партійних вождів до культу громадянської гідності; від нетерпимості щодо інакості до політичної толерантності; від акценту на інформованості людини до орієнтації на розвиток її фізичних, інтелектуальних соціальних і духовних потенцій; від колективізму як засобу стандартизації до самовизначення особистості; від примату поняття «суспільно корисна праця» до розвитку працьовитості як засобу самоутвердження і власного життєзабезпечення; від психології самоупідкорення і деспотизму щодо інших до визнання рівноправності усіх людей; від зневажливого трактування моралі і права до їх культу; від рабсько-матеріалістичних поглядів на життя і працю до їх ідеалістичного трактування тощо [3, с. 22]. Названий перелік чітко визначив необхідність переорієнтації освіти на формування

творчої особистості, здатної до самовизначення та самореалізації.

На це націлювала освіту також низка нормативних документів, зокрема Закон України «Про освіту», Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад тощо. Так, у преамбулі Закону України «Про освіту» йдеться: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями» [5]. У документі також деталізовано завдання різних ланок системи освіти, зокрема й загальної середньої: «Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, мовними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення» [5]. У Положенні про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад ці завдання деталізовано. Навчальні заклади покликані виховувати морально і фізично здорові покоління; створювати умови для здобуття загальної середньої освіти на рівні державних стандартів; розвивати природні позитивні нахили, здібності і обдарованості, творче мислення, потреби і вміння самовдосконалюватися; формувати громадянську позицію, власну гідність, готовність до трудової діяльності, відповідальність за свої дії. Середній загальноосвітній навчально-виховний заклад має створювати сприятливі умови для самовираження особистості учнів у різних видах діяльності, розкриття у них позитивних природних нахилів, здібностей і обдарованості. Саме для цього Положенням передбачалося створення спеціалізованих шкіл, профільних класів, гімназій та ліцеїв.

На підставі постанови колегій Міністерства народної освіти України, Міністерства вищої освіти України, Президії Академії наук України № 2/11р-1-2-10-85-С-40 від 27.02.90 р. була також розроблена Комплексна програма «Творча обдарованість». Її науково-методичні засади окреслені концепціями середньої загальноосвітньої школи, виховання творчої особистості, виховання підростаючих поколінь суверенної України. Пошук, навчання, виховання і розвиток обдарованих дітей і молоді розглядається в програмі як «безперервний процес формування творчої особистості, розвиток культурного та інтелектуального потенціалу України» [6, с. 15].

Про вагомість проблеми формування творчої особистості на початку 90-х рр. ХХ ст. говорить також факт розробки низкою провідних фахівців у галузі психології та педагогіки концепцій виховання та розвитку особистості. На увагу насамперед заслуговує «Концепція виховання творчої особистості» (автор В.О. Моляко). Центральним положенням документа є «уявлення про людину як про творчу особистість, тобто таку, яка самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної майстерності, здатні до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством» [8, с. 48]. При цьому мета виховання, на думку автора Концепції, повинна полягати у розвитку та формуванні згаданих якостей відповідно до вікових можливостей особистості.

В. Моляко вводить термін «творче виховання», маючи на увазі використання різних засобів, підходів до особистості учня й орієнтування її на досягнення максимально оригінального результату під час виконання будь-якої роботи, знаходження по можливості більшої кількості варіантів розв'язання кожного нового завдання, порівняння їх між собою, вибір кращого за сумою конкретних показників (економність, екологічність, естетичність тощо). Основними формами реалізації творчого виховання, на думку вченого, є:

- систематичне розв'язання різноманітних творчих завдань (в урочний та позаурочний час), у т.ч. й організація спеціального творчого тренінгу;

- максимальна естетизація всіх форм життєдіяльності вихованців, включаючи й освоєння національних художніх надбань, творів народного мистецтва, світової культури, використовуючи, зокрема, і кращий зарубіжний досвід;

- постійна участь особистості у колективній діяльності, виконання різноманітних громадсько-значущих справ (у т.ч. й поза школою) [8, с. 48 – 50].

Розроблена М.П. Туровим Концепція підготовки молоді до творчої діяльності (1993 р.) також є свідченням важливості для освітньої теорії та практики 90-х рр. ХХ ст. питань розвитку творчої особистості. Автор переконаний, що мета освіти має полягати у спрямуванні навчального процесу на оволодіння учнями методами творчої діяльності, сформувати в них відповідні вміння та навички. Необхідно прагнути, щоб кожен урок був максимально наповнений творчим пошуком, щоб суб'єкт навчання не лише використовував уже набуті знання, а й умів знаходити або створювати нові. М. Туров переконаний, що у навчальному процесі варто віддавати перевагу теорії розв'язання дослідницьких завдань Г. Альтшуллера, а самі винахідницькі завдання пропонувати старшокласникам практично на усіх уроках [12, с. 60].

Окремими педагогами та педагогічними й творчими колективами створювалися різноманітні програми, спрямовані на формування творчої особистості. Зокрема, на основі розробок В. Паламарчука було створено програму формування загальнонавчальних інтелектуальних умінь і навичок учнів, яка передбачала розвиток їх творчості. Так, за результатами роботи за цією програмою учні 10 класу повинні вміти застосовувати відомі процедури творчої діяльності для розуміння проблем і проблемних ситуацій, удосконалювати всі процедури, необхідні для розв'язання проблем. Застосовувати прийоми проблемного викладу, розв'язувати пізнавальні завдання, виконувати навчальні дослідження. Комбінувати, перетворювати й обґрунтовувати відомі способи для розв'язування нових проблем. Екстраполювати отримані знання і способи діяльності на розв'язання проблем міждисциплінарного характеру, у позакласну діяльність тощо. Вже за рік, на момент завершення школи випускники повинні були вміти творчо застосовувати сформовані за роки навчання різні види і форми мисленнєвих умінь, а також використовувати знання, уміння й навички в нових умовах, в різних видах навчально-пізнавальної і організаційної діяльності (на уроках, семінарах, конференціях, факультативах МАН та ін.) [11]. Безперечно, це лише незначна частина тих знань, умінь та навичок, які лежать в основі творчої діяльності особистості та формуються у процесі навчально-пізнавальної діяльності.

Принагідно зазначимо, що 90-ті рр. ХХ ст. характеризуються поширенням у педагогічній теорії терміну «освітня технологія». У цей час у педагогічній теорії та практиці обґрунтовано декілька технологій, спрямованих на розвиток творчих якостей особистості. Враховуючи критерії технологічного підходу, якими є діагностичність, алгоритмічність, системність і інші, та особливості творчої діяльності, якій притаманно новаторство, О. Янкович робить висновок, що технологія формування творчої особистості – це супроводжуваний діагностуванням алгоритм дій, спрямований на формування в особистості здатності до створення оригінального нового, або удосконалення того, що вже існує [13, с. 45].

На виконання Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про освіту», Державної національної програми «Освіта» (Україна ХХІ століття)» в частині організації навчання здібної і обдарованої учнівської молоді та діяльності загальноосвітніх закладів для здібної і обдарованої учнівської молоді Міністерство освіти України спільно з Академією педагогічних наук України, Асоціацією працівників гімназій та ліцеїв України, Асоціацією керівників шкіл України підготувало концепцію встановлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості.

Оскільки навчанням учнів у старших класах «завершується загальноосвітня підготовка молоді, формується світоглядна позиція особистості, її ціннісні орієнтації, необхідні для усвідомлення себе вільним громадянином держави, активним учасником науково-технічного і соціального прогресу» [7, с. 11] надзвичайно важливими є умови здобуття дітьми та молоддю загальної середньої освіти. Відповідно до вимог нормативних документів та потреб часу інтенсифікувалися творчі пошуки педагогічних колективів у напрямі роботи з обдарованими дітьми та молоддю. Однією з ефективних форм такої діяльності стало створення спеціалізованих загальноосвітніх шкіл з підвищеним рівнем середньої освіти – гімназій та ліцеїв [10, с. 5 – 6]. «Гімназії та ліцеї – окремі типи загальноосвітніх спеціалізованих шкіл, які забезпечують створення оптимальних умов для одержання широкої загальноосвітньої підготовки та всебічного розвитку найбільш здібних і обдарованих учнів, реалізації їхніх творчих запитів, самостійного вибору предметів для поглибленого вивчення, здійснення допрофесійної підготовки з обраного профілю» [1, с. 3]. Новим типом школи у незалежній Україні стали також колегіуми – загальноосвітні навчальні заклади III ступеня філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю [4]. І, безперечно, продовжили свою діяльність спеціалізовані школи з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів.

Головною метою цих навчальних закладів стало «створення оптимальних умов для одержання широкої загальноосвітньої підготовки та всебічного розвитку найбільш здібних учнів, реалізації їх творчих запитів, самостійного вибору предметів для поглибленого вивчення, здійснення фундаментальної допрофесійної підготовки з обраного профілю» [10, с. 6]. При цьому навчання в гімназії спрямовувалося на надання учням класичної гуманітарної освіти (з певним профілем або без нього). Ліцеї ж покликані були здійснювати профільне навчання та залучати учнів до науково-дослідницької діяльності з обраного профілю.

У 1996 р. було прийнято «Концепцію становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості», яка логічним продовженням програми «Пошук, навчання і виховання учнівської молоді «Творча обдарованість» (1992 р.). У даній концепції гімназії, ліцеї, колегіуми, спеціалізовані школи розглядаються як заклади освіти академічного рівня, спрямовані на покращення вітчизняного освітнього простору. Вони поєднують одиничне і загальне, особисте і громадське, реалізують логіку неперервної освіти. У цьому вбачається прогресивна функція самої освіти наближення її до оптимальності, необхідної для формування демократичного, цивілізованого, духовного суспільства [9, с. 50].

Глибоке осмислення процесів, що відбуваються в них, різноманітність підходів і основ, наукових, практичних та організаційних рішень, показало наявність тенденцій підвищення ролі освіти в суспільстві, пряме включення її в соціально-економічні процеси держави, що сприяє концентрації наукового потенціалу для організації пошуку, відбору, навчання і виховання обдарованої учнівської молоді, забезпечення творчої діяльності суб'єктів навчального процесу та визначення закономірностей і взаємозв'язків їх протікання [9, с. 50].

Головним завданням закладів освіти для розвитку творчої обдарованості стало створення умов для розвитку здібної, обдарованої особистості. Здібність, обдарованість, талант розглядалися з філософської, історичної, соціально-економічної, геофізичної, психолого-педагогічної, біологічної та генетичної точок зору [9, с. 52].

Висновки і пропозиції. Творчий розвиток особистості учня у 90-х роках здійснювався заходами навчально-виховного та організаційного характерів, які здійснювались протягом тривалого часу. Вважаємо, що для формування якостей та здібностей творчої особистості старшокласників необхідно використовувати спеціальні творчі завдання та проекти, а це слугує підставою подальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. Базисні навчальні плани гімназії та ліцею на 1991 / 92 навчальний рік // Інформаційний збірник Міністерства Народної освіти Української РСР. 1991. № 12. С. 3–11.
2. Бех І.Д. Концепція виховання особистості / І.Д. Бех // Радянська школа. 1991. № 5. С. 40–51.
3. Вишневський О.І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки / О.І. Вишневський. Дрогобич : Коло, 2003. 528 с.
4. Закон України «Про загальну середню освіту» // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1999. № 15. С. 6–31.
5. Закон України «Про освіту» // Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 34. С. 451.
6. Комплексна програма пошуку, навчання і виховання обдарованих дітей та молоді «Творча обдарованість» // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1992. № 3. С. 13–22; № 5. С. 20–32.
7. Концепція середньої загальноосвітньої школи України // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1992. № 4. С. 4–29.
8. Моляко В.О. Концепція творчої особистості / В.О. Моляко // Радянська школа. 1991. № 5. С. 47–51.
9. Про концепцію становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1996. – № 17 – 18. – С. 48 – 64.

10. Про роботу органів народної освіти республіки по організації загальноосвітніх навчальних закладів типу гімназій та ліцеїв // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. 1991. № 11. 5–12.
11. Програма формування загальнонавчальних інтелектуальних умінь і навичок учнів // Мистецтво життєтворчості особистості : Наук.-метод. посібник : У 2 ч. / Ред. рада: В.М. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков та ін. К. : ІЗМН, 1997. Ч. 2. : Життєтворчий потенціал нової школи. С. 559–577.
12. Туров М.П. Про завтра слід дбати сьогодні. Концепція підготовки молоді до творчої діяльності / М.П. Туров // Рідна школа. 1993. № 9. С. 60–61.
13. Янкович О.І. Розвиток технологій формування творчої особистості в педагогічній теорії та практиці України у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. / О.І. Янкович // Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет». Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія». Донецьк, 2010. Вип. 8. С. 42–50.

Pogorila A. Pedagogical mechanisms used in the formation of pupil's creative personality (90-s years of the XX century)

The period of the 90s years of the XX century by a number of significant changes in the country state but also by changes in social well-being and general outlook on certain issues, pedagogical ones, in particular. There were two dominant factors that defined the level of education. The first one was the transitional period of the development of Ukrainian society. The second one was in the systemic crisis. The latter one was based on social and especially financial well-being, due to which the implementation of innovations in the educational system was slowed down. The approach to the student also changed. The pupil was no longer considered to be the object of the educational process dominated by a teacher, but rather as an active participant of the educational process. Teacher and pupil became equal partners with the subject-subject relationship in the educational process. There was a need to define a new pupil's personality, able to think in an unusual way, act bravely in difficult situations, think straight and make proper decisions. The article depicts different viewpoints of the psychologists and pedagogues of that time. Mainly the works of I. Bech, O. Vyshnevskyi, V. Molyako have been thoroughly analysed and generalized. The authors paid great attention to the essence of pupil's creative potential, his/her structure of personality, and to the ways that favoured the development of pupil's creative personality. New educational programmes and concepts were created that were deeply aimed at the ways of the formation of creative personality. A wide range of schools appeared that offered classes with profound level of mastering certain subjects. New types of schools such as lyceums, grammar schools, collegiums appeared. Extracurricular activities and clubs were in the focus of attention as well since they helped to develop the pupil's creative potential and initiative, develop their skills and acquire new abilities. Despite the difficulties of those years, the formation of the pupil's creative personality was one of the major points and the existing psychological and pedagogical science paid great attention.

Key words: creative personality, pupil, pedagogical mechanisms, formation, development.